

Waldemar Chorążyczewski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

O Ryszardzie Przelaskowskim (1903–1971) z powodu 50. rocznicy jego śmierci

Streszczenie

Zapoczątkowanie w roku 2022 cyklu wykładów pod nazwą „Konarski Lecture”, a także reedycja w polsko-angielskiej wersji językowej podręcznika Kazimierza Konarskiego *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania* rodzą pytanie o ciąg dalszy upamiętniania wybitnych archiwistów polskich. Jedną z postaci, na które warto zwrócić uwagę, jest Ryszard Przelaskowski (1903–1971), autor *Programu prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych* (1935) przetłumaczonego już w 1940 r. na język angielski. Przejście Ryszarda Przelaskowskiego w 1939 r. z pracy w archiwum do pracy w bibliotece spowodowało zmianę jego zainteresowań badawczych. Przelaskowski pozostawił serię opracowań z zakresu bibliotekarstwa, w których wskazywał na związki i podobieństwa archiwistyki, bibliotekoznawstwa i muzealnictwa jako nauk informacyjnych. Autor tego artykułu w rozprawie opublikowanej w 2010 r. zwrócił uwagę na prekursorstwo Przelaskowskiego w tym zakresie. Późniejsze, pogłębione studia Klaudii Leśniewskiej (Jędrzejewskiej) i Moniki Cołbeckiej potwierdziły tę tezę. Autor postuluje potrzebę opracowania całościowej monografii naukowej i zawodowej aktywności Ryszarda Przelaskowskiego. Jest to szczególnie ważne w dobie ponownego rodzenia się poczucia zasadniczej jedności archiwów, bibliotek i muzeów, a także potrzeby ujęcia tej jedności w teorii naukowej.

Abstract

The commencement of a series of lectures in 2022 under the name “Konarski Lecture” as well as the reedition of the Polish-English version of Kazimierz Konarski’s textbook “Modern Polish Archival Science and its Purpose” raise

the question about the continuation of commemorating prominent Polish archivists. One of the figures worth paying attention to is Ryszard Przelaskowski (1903–1971), the author of “Schedule of Internal Work in Modern Archives” (1935), which was translated into English already in 1940. Ryszard Przelaskowski’s transition in 1939 from working in the archive to working in the library resulted in a change in his research interests. Przelaskowski left a series of essays in the field of librarianship in which he pointed out the connections and similarities between archival science, library science and museology as information sciences. The author of this article, in a dissertation published in 2010, drew attention to Przelaskowski’s pioneering approach in this area. Later, in-depth studies by Klaudia Leśniewska (Jędrzejewska) and Monika Cołbecka confirmed this thesis. The author postulates the need to develop a comprehensive scientific monograph of Ryszard Przelaskowski’s scientific and professional activity. This is particularly important in the era of a renewed sense of fundamental unity among archives, libraries and museums, as well as the need to include this unity in scientific theory.

Słowa kluczowe: Konarski Kazimierz (1886–1972); Konarski Lecture – cykl wykładów; Przelaskowski Ryszard (1903–1971); archiwistyka jako nauka; informatologia; zbiory archiwalne, biblioteczne i muzealne

Keywords: Konarski Kazimierz (1886–1972), Konarski Lecture – series of lectures, Przelaskowski Ryszard (1903–1971), archival science, information science; archival, library and museum collections

* * *

Jesienią 2022 r. dwa wydarzenia upamiętniły Kazimierza Konarskiego z okazji półwiecza, jakie upłynęło od jego zgonu. Wznowiony został klasyczny podręcznik archiwistyki w dwujęzycznej, polsko-angielskiej wersji¹. Wydaniu temu zarzucić można brak krytycznego wstępu i komentarzy oceniających dokonania Konarskiego i trwałość tych dokonań po niemal stu latach od ukazania się pierwszego wydania². A było to wydanie, które może być uznane za zdezaktualizowane po ukazaniu się obszernego artykułu Kazimierza Konarskiego o charakterze podręcznikowym w roku 1951³. Sam Konarski na wstępie

¹ K. Konarski, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania / Modern Polish Archival Science and its Purpose*, przedmowa P. Pietrzyk, Warszawa 2022.

² Tenże, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929.

³ Tenże, *Podstawowe zasady archiwistyki*, „Archeion”, t. 19–20, 1951, s. 19–104.

tego artykułu wyznawał: „Zagadnienia, które wypadnie mi poruszać, są identyczne z tymi, jakie próbowałem w swoim czasie zanalizować i usystematyzować w moim podręczniku *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*. 1928. Niejedno oczywiście uległo zmianie od owych czasów, niejedno rozwinęło się i poszło naprzód, ale niejedno też zachowało swą moc. Zapożyczyłem się w podręczniku w kilku miejscach niniejszego opracowania, w tych mianowicie wypadkach, kiedy nowe ewent. sformułowania wydawały mi się nie lepsze od tych dawnych sprzed lat dwudziestu. Nie cytowałem tego szczegółowymi odsyłaczami, żeby nie przeciążyć i nie przerywać tekstu; nie zawsze zresztą cytata była zupełnie dosłowna. Cały ten zarys dotyczy, oczywiście, akt doby nowoczesnej”⁴. Ten stosunek dwu tekstów i przemiana myśli archiwalnej Konarskiego czeka wciąż na gruntowne zbadanie.

Mimo to reedycję pierwszego polskiego podręcznika archiwistyki i dodanie do niej tłumaczenia na język angielski trzeba przyjąć z zadowoleniem i satysfakcją. Zbiegła się ona z zapoczątkowaniem cyklu wykładów pod nazwą „Konarski Lectures”. Pierwsze spotkanie odbyło się w Warszawie 12 października 2022 r., a gościem specjalnym była Luciana Duranti⁵. Podczas spotkania promowano reedycję podręcznika Konarskiego, przypominając wszechstronnie postać autora. Warto dodać, że rok 2022 widział jedno jeszcze uhonorowanie ostatniego dyrektora Archiwum Akt Dawnych w Warszawie – Stowarzyszenie Archiwistów Polskich ustanowiło w zamierzeniu prestiżową nagrodę imienia Kazimierz Konarskiego „Złoty Janus” za szczególne osiągnięcia dla archiwistyki.

Dobrze się stanie, jeśli idea cyklicznych wykładów powiedzie się, sprowadzając do Polski wybitnych myślicieli archiwalnych. Będzie to też okazja do przypomnienia polskich zasłużonych archiwistów. W naturalny sposób nasuwa się pytanie, kto może być następny? Czy Józef Siemieński jako badacz oryginalny, matematycznie wręcz logiczny i główny adwersarz Kazimierza Konarskiego? Przy Siemieńskim małe szanse zdaje się mieć Ryszard Przelaskowski, uczonej niezwykle skromny, którego życie archiwalne toczyło się nieco w cieniu Konarskiego i który na półmetku zawodowej aktywności porzucił archiwa na rzecz bibliotek.

Z zadowoleniem widząc uprzystępnienie szerokiemu światu naukowemu klasycznego dzieła Kazimierza Konarskiego dzięki tłumaczeniu na język angielski, warto przypomnieć, że pierwszym polskim podręcznikiem wydanym w tym języku była praca Ryszarda Przelaskowskiego *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych*. Tłumaczenia dokonały Wanda Fernand

⁴ Tamże, s. 19, przypis gwiazdkowy na dole.

⁵ Inauguracja cyklu wykładów „Konarski Lectures”, <https://archiwa.gov.pl/inauguracja-cyklu-wykladow-konarski-lectures/> [dostęp: 8.08.2023].

i Olga V. Paul. Książka ukazała się we wrześniu 1940 r. nakładem Archiwum Narodowego w Waszyngtonie jako *Schedule of Internal Work in Modern Archives*. Recenzja autorstwa Williama D. McCaina w kwartalniku „The American Archivist” pojawiła się niemal natychmiast. Recenzent wyjaśniał cel udostępnienia amerykańskim archiwistom pracy Przelaskowskiego. Miała to być pomoc dla świeżo otwartego w Waszyngtonie Archiwum Narodowego, którego pracownicy spotykają te same problemy, co archiwiści polscy, podobnie poszukują sposobu na unifikację metod postępowania z archiwaliami⁶. Tłumaczenie dzieła Przelaskowskiego było inicjatywą amerykańską, usprawiedliwioną poszukiwaniami rodzącej się archiwistyki Stanów Zjednoczonych Ameryki⁷.

Kilkanaście lat temu ukazał się tom poświęcony Przelaskowskiemu, wydany jednak przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy – Bibliotekę Główną Województwa Mazowieckiego⁸ i w środowisku archiwalnym mało znany. Pisząc do tego zbioru studium myśli archiwalnej Ryszarda Przelaskowskiego, postuliłem się wypracowanym na jego potrzeby modelem, na który składają się takie zagadnienia, jak: 1) elementy archiwalne w biografii zawodowej i naukowej analizowanej postaci; 2) źródła inspiracji myśli archiwalnej tej osoby; 3) kształtowanie się myśli archiwalnej danego badacza, jej treść i przemiany; 4) recepcja myśli archiwalnej w twórczości późniejszych osób⁹. Brak miejsca i fakt, że w tomie znajdowało się już przedstawienie biografii Ryszarda Przelaskowskiego¹⁰, znaczna wreszcie objętość właściwego studium myśli archiwalnej, wymusiły rezygnację z rozdziału, który zatytułowałem „Elementy archiwalne w biografii Ryszarda Przelaskowskiego”. Wydaje się, że biografia archiwalna pisana przez człowieka widzącego świat archiwalnie nie jest tym samym, co życiorys ogólny człowieka, który nie tylko archiwistą był. Półwiecze, które upłynęło od zgonu jednego z ojców polskiej archiwistyki, skłania do uprzystępnienia ówczesnych wyników moich dociekań innym badaczom dziejów archiwów i archiwistyki¹¹.

⁶ W. Chorążyczewski, *Myśl archiwalna Ryszarda Przelaskowskiego*, [w:] *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010, s. 94.

⁷ Świeżo problematykę tego rodzaju się archiwistyki w Stanach Zjednoczonych zbadał i opisał Leszek Pudłowski, por. L. Pudłowski, „Zarys dziejów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w Stanach Zjednoczonych w latach 1774–1940”, Toruń 2020, praca doktorska obroniona na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w roku 2022.

⁸ W. Guzek, W. Chorążyczewski, J. Popłońska, *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010, ss. 128.

⁹ Tamże, s. 79–80.

¹⁰ W. Guzek, *Ryszard Przelaskowski (1903–1971)*, [w:] *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010, s. 79–112, s. 57–69.

¹¹ Owo pół wieku minęło co prawda już dwa lata temu, w roku 2021, ale najpierw z powodu pandemii COVID-19, potem z braku ośrodka w świecie archiwalnym, które

* * *

Droga Ryszarda Przelaskowskiego (ur. 1903) do archiwum i archiwistyki wiodła przez studia historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, rozpoczęte w roku 1921, a zakończone doktoratem w roku 1927¹². Szczególne znaczenie miał wybór mistrza uniwersyteckiego w osobie Marceliego Handelsmana. Autor pierwszego polskiego podręcznika historyki miał duże wycucie problematyki archiwalnej, zasłużył się jako popularyzator zasady proveniencji wśród polskich historyków¹³. Dzięki niemu zasada proveniencji trafiała do uniwersyteckiego kształcenia historyków, spośród których rekrutowali się przecieź archiwiści, w tym Ryszard Przelaskowski. Należy też pamiętać, że Handelsman był pierwszym dyrektorem Archiwum Akt Dawnych w niepodległej Polsce (do 1919 r.)¹⁴.

Studia Przelaskowski zakończył doktoratem przygotowanym pod kierunkiem Handelsmana na podstawie rozprawy o sejmie warszawskim 1825 r., opublikowanej dwa lata później¹⁵. Przelaskowski miał być, obok Tadeusza Manteuffla, jednym z najzdolniejszych uczniów Handelsmana, a ze swoim mistrzem z czasem się zaprzyjaźnił¹⁶. Można się domyślać, że to Marceli Handelsman ułatwił debiut pisarski swojemu młodzieńkiemu uczniowi na łamach współredagowanego przez siebie „Przeglądu Historycznego”¹⁷. 16 października 1924 r., jeszcze w czasie studiów uniwersyteckich, Przelaskowski zatrudnił się w Archiwum Akt Dawnych, gdzie pracował do marca 1936 r.¹⁸ Z początku był

czułoby się w obowiązku do kultywowania pamięci o Przelaskowskim, rocznica ta nie była celebrowana.

¹² S. Konarski, *Przelaskowski Ryszard (1903-1971)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław etc. 1984-1985, s. 720; E. P[awlikowska], *Nota biograficzna o autorze*, [w:] R. Przelaskowski, *Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice*, Warszawa 1972, s. 227.

¹³ M. Handelsman, *Historyka*, cz. 1, *Zasady metodologii historii*, Zamość 1921, s. 57; tenże, *Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego*, Warszawa etc. 1928, s. 94-95.

¹⁴ *Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w latach 1918-1926*, „Archeion”, t. 2, 1927, s. 151-152.

¹⁵ A. Biernat, *Przelaskowski Ryszard*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. K. Baczkowski, M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 428.

¹⁶ K. Konarski, P. Bańkowski, *Ryszard Przelaskowski (9 IX 1903 - 11 II 1971)*, „Archeion”, t. 58, 1973, s. 220.

¹⁷ R. Przelaskowski, *W oczekiwaniu sejmu 1825 r.*, „Przegląd Historyczny”, t. 26, 1926, z. 1, s. 42-66.

¹⁸ S. Konarski, dz. cyt., s. 720; E. P[awlikowska], dz. cyt., s. 227.

urzędnikiem kontraktowym¹⁹. 1 października 1927 r. awansował na asystenta archiwalnego, a 1 kwietnia 1930 r. z asystenta na adiunkta archiwalnego²⁰.

Początki archiwalne Przelaskowskiego tak wspomina Kazimierz Konarski, jego ówczesny zwierzchnik: „Daliśmy panu Ryszardowi na wstępie jakąś mało złożoną robotę. Wiadomo, nowicjusz. Niewiele potrafi. A tymczasem ten nowicjusz zdołał na temat tej swojej pracy wysunąć szereg wniosków metodycznych i konstrukcyjnych”²¹. Do prac archiwalnych wykonanych przez Ryszarda Przelaskowskiego w Archiwum Akt Dawnych trzeba zaliczyć: kompleksowe opracowanie akt Kancelarii Senatu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, inwentaryzacje akt władz centralnych powstania listopadowego (wraz z Januszem Iwaszkiewiczem i Kazimierzem Konarskim), inwentaryzacje akt Rady Stanu Królestwa Polskiego z lat 1861–1867 (także wspólnie z Konarskim i Iwaszkiewiczem), uzupełnienie inwentarzy Głównego Dyżurstwa Armii Czynnej (razem z Konarskim), rewizje i uzupełnienie inwentarza akt Komitetu Urządzącego (z Konarskim i słuchaczami kursu archiwalnego), rekonstrukcje zespołu akt żandarmerii, porządkowanie akt Komisji Włościańskiej z 1899 r., sprawdzenie zinwentaryzowanych akt Rady Głównej Opiekuńczej, indeksowanie akt osób sądzonych przed sadem wojennym w latach 1906–1912 znajdujących się w aktach kancelarii generał-gubernatora warszawskiego, opracowanie akt wyznaniowych z tejże kancelarii, porządkowanie dzienników kancelaryjnych z tej samej kancelarii oraz kancelarii namiestnika, porządkowanie aneksów, ksiąg protokołów i innych ksiąg Sekretariatu Stanu Królestwa Polskiego, zbioru akt masonskich i variów wcielonych do akt kancelarii Nowosilcowa, rekonstrukcję i inwentaryzację akt tajnej policji wielkiego księcia Konstantego, skontrum akt Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, rosyjskich władz wojskowych z 1831 r. i lat następnych, skontrum ksiąg protokołów i kancelaryjnych władz i urzędów Księstwa Warszawskiego, porządkowanie działu „Varia”²².

¹⁹ Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w latach 1918–1926, s. 152.

²⁰ Dział urzędowy, „Archeion”, t. 8, 1930, s. 38; Wydział Archiwów Państwowych i archiwa państwowe, „Archeion”, t. 4, 1928, s. 203.

²¹ K. Konarski, P. Bańkowski, dz. cyt., s. 220.

²² Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w latach 1918–1926, s. 157–159; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1928, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 6–7, 1930, s. 15; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1929, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 6–7, 1930, s. 74; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1931, „Archeion”, t. 10, 1932, s. 6; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1932, oprac. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 11, 1933, s. 104; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1935, oprac. A. Rybarski, „Archeion”, t. 14, 1936, s. 107; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Lata 1933 i 1934, oprac. A. Rybarski, „Archeion”, t. 13, 1935, s. 194–195; H. Winnicka, Przelaskowski Ryszard (1903–1971), [w:] Słownik biograficzny archiwistów polskich, t. 1, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, s. 175.

Na osobną uwagę, ze względu na pionierski charakter, zasługują prace nad zasobem nieaktowym, stojące u podstaw późniejszej metodyki opracowania dokumentacji specjalnej. W Archiwum Akt Dawnych Kazimierz Konarski i Ryszard Przelaskowski prowadzili prace inwentaryzacyjne nad materiałami kartograficznymi. Podzielili je na dwie części, zaprowadzając dwie księgi inwentarzowe, jedna dla każdej z dwóch wydzielonych części. W pierwszą księgę wpisywali mapy stanowiące „właściwy zbiór kartograficzny”, w drugą mapy i plany wszyte do akt jako załączniki. Dla obu ksiąg prowadzili wspólne skorowidze osobowe, geograficzne i rzeczowe²³. Tak było w latach dwudziestych XX w., później jednak prace były kontynuowane. W roku 1931 ukończono inwentarz książkowy, a ze sprawozdania za ten rok dowiadujemy się, że prócz tego prowadzono także inwentarz kartkowy, któremu właśnie nadano układ rzeczowy. Prace te były nadal wspólnym dziełem Konarskiego i Przelaskowskiego²⁴. Rok 1932 przyniósł zakończenie inwentaryzacji zbioru kartograficznego, liczącego 1272 mapy i plany, w tym 366 wszytych w akta²⁵. Istnieją przesłanki do twierdzenia, że podobne podejście, jak do kartografików, stosowano do rejestracji druków znajdujących się w woluminach archiwaliów, autografów, fotografii. Prowadzono także osobny indeks szpiegów i prowokatorów. Wychwytywanie tych rozproszonych informacji musiało być obowiązkiem wszystkich pracowników archiwum²⁶.

Przelaskowski uczestniczył też w pracach dotyczących całego zasobu Archiwum Akt Dawnych, do których należy zaliczyć gromadzenie materiałów do schematu urzędów – twórców zespołów archiwalnych, prowadzenie kartoteki zespołów, inwentarzy generalnego i topograficznego, gromadzenie przy okazji prac porządkowych i inwentaryzacyjnych danych ustrojowych i archiwalnych, potrzebnych do opracowywania referatów o zespołach²⁷. Pracował także nad wytworzeniem przepisów wewnętrznych dla Archiwum Akt Dawnych²⁸, co dało mu doświadczenie do analogicznych działań później w Archiwum Miejskim Warszawskim.

Opracowywanie „pomocy ogólnych” wykroczyło zresztą poza Archiwum Akt Dawnych i objęło stworzenie „centralnych pomocy archiwalnych”, czyli w praktyce Centralną Kartotekę Zespołów wyposażoną we własny indeks. Prace te objęły także projekt „Vademecum Archiwalnego” do akt XIX w.,

²³ Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w latach 1918–1926, s. 160.

²⁴ Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1931, s. 5.

²⁵ Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1932, s. 103.

²⁶ Tamże, s. 105.

²⁷ Tamże; Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 9, 1931, s. 36.

²⁸ Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Lata 1933 i 1934, s. 194.

ankietę archiwalną, na którą napływały odpowiedzi wymagające opracowania, a także schemat władz i urzędów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Prowadził je właśnie Przelaskowski we współpracy z Konarskim i innymi pracownikami AAD, jako że Wydział Archiwów Państwowych zdeponował kartotekę zespołów w Archiwum Akt Dawnych²⁹.

Podsumowując, należy stwierdzić, że doświadczenie archiwalne Przelaskowskiego było różnorodne, acz ograniczone do prac wewnątrzarchiwalnych, takich jak rewizja zasobu archiwalnego, porządkowanie, inwentaryzacja, indeksowanie, tworzenie pomocy ogólnych zarówno dla pojedynczego archiwum, jak i całej sieci polskich archiwów państwowych. Kwestie prawno-archiwalne, tak żywotne wówczas, w dobie rewindykacji archiwaliów, były poza doświadczeniem Przelaskowskiego. Tłumaczy to jego kompetencje jako archiwisty piszącego o sprawach archiwalnych w tym zakresie, z jakim był dobrze zaznajomiony. Z powyższych zestawień prac wykonywanych w archiwum wynika ponadto, że Przelaskowski w Archiwum Akt Dawnych stworzył z Konarskim ścisły tandem. Nic dziwnego, że ich dokonania trudno jest oddzielić.

Po czterdziestu latach tak wspominał tamte dni Konarski, człowiek szczęśliwy: „Ostatnim Litwinem mego w trzech czwartych wschodniej proveniencji personelu archiwalnego był Ryszard Przelaskowski. Pochodził z Mińszczyzny, gdzie rodzice jego mieli kawałek ziemi [...] przybył i on do Archiwum zupełnie jeszcze zielonym szczeniakiem [...] Paliło się temu szczeniakowi w głowie, aż płomień z niej bił. Poezja, historia, filozofia, religia, miłość – sam nie wiedział, za co łapać, a wszystko bujne jakieś, świeże, gorące. Przypadliśmy sobie nawzajem do serca, choć ja już byłem wtedy owym czterdziestoletnim staruszkim. Mocny Boże! Ileż dyskusji naszych wysłuchały cierpliwie akta w magazynach archiwalnych, gdzie pracowaliśmy razem przez długie miesiące i lata! Dwie dziedziny, niewspółmierne zresztą z sobą zupełnie, pochłaniały nas najbardziej. Archiwistyka i religia. Rysiek porywał mnie i zapalał swym wybuchowym temperamentem, bogactwem inicjatywy, entuzjazmem, który w przedziwny sposób umiał oprzeć na podkładzie ścisłego, opanowanego rozumowania. To było zawsze dla mnie niepojęte u niego. Z jednej strony nieobliczalny raptus, zdolny do niesłychanych eksplozji – awanturami tego nie mogę nazwać, bo trwały zbyt krótko, by mieć czas rozwinąć się w awanturę – z drugiej, umysł uporządkowany, może nawet zanadto poszłakowany, umiejący w każdej czynności wysunąć na czoło planowość pracy i planowość tę wcielać w życie z żelazną i wytrwałą konsekwencją. Stopniowo zawojował nas wszystkich, nie wyłączając i mnie, nakreśleniem wielkiego,

²⁹ Tamże, s. 194; *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1935*, oprac. A. Rybarski, „Archeion”, t. 14, 1936, s. 107.

jednolitego planu organizacji archiwum, hierarchii i kolejności naszych prac. Polska teoria archiwalna, przynajmniej w jej nowożytnym odgałęzieniu, nie istniała właściwie zupełnie. Brak jej wypadło łątać trochę praktyką, trochę improwizacją. Wzięliśmy się z Ryszardem do tych zagadnień, do ich analizy, ustalania granic, nomenklatury. Potoczyły się długie, często nużące, ale nigdy nie nudne deliberacje³⁰.

Jakiego Przelaskowskiego ujrzeliśmy oczyma Konarskiego? Przedziwną fuzję entuzjazmu, zapału i konsekwentnego, zdyscyplinowanego rozumowania. Taka mieszanka okazała się twórcza. Do tego Przelaskowski ze swoją osobowością trafił na godnego partnera intelektualnych dociekań w osobie Konarskiego. Świadcstwo Konarskiego dowodzi, że Przelaskowski miał swój wkład do archiwalnych dzieł Konarskiego. Trudno się powstrzymać przed oddaniem głosu raz jeszcze Konarskiemu: „Kurs wymagał podręcznika, wymagał ustalenia i skodyfikowania zasad dogmatyki archiwalnej. Z kursów tedy urodził się podręcznik archiwistyki. Jestem jego autorem, włożyłem weń moc pracy, cała moja znajomość rzeczy i na ile mię stać było, twórczego ducha, ale nie ma tam ustępu, który by nie był przedyskutowany w naszych nie kończących się nigdy sporach i gawędach archiwalnych. Pamiętam z całą plastyką taki obrazek. Jest zjazd historyków w Poznaniu, jest na nim także sekcja archiwalna, na której obaj z Przelaskowskim mamy bronić naszych tez. Wykańczamy właśnie jakąś tezę czy definicję – chodziło, zdaje się, o stosunek zespołu do zasobu archiwalnego, gdy konstatujemy obaj, że nam się należy wizyta u golibrody. Nie przezywając ani na chwilę dyskusji idziemy do fryzjera, zasiadamy na sąsiednich fotelach i umydleni po same uszy dyskutujemy dalej ku zbudowaniu czy może przeciwnie, zgorzeniu naszych fryzjerów: zespół czy zasób³¹.

Swoje archiwalne doświadczenie poszerzył Przelaskowski w roku 1929, gdy przebywał we Francji na stypendium rządu francuskiego, zajmując się dziejami Wielkiej Emigracji i gromadząc materiały do studium o Karolu Montalembertcie³². Uporządkował wówczas archiwum Montalemberta pozostające własnością jego spadkobierców. Zaowocowało to później artykułem, wykładami archiwów prywatnych na kursach archiwalnych i pomysłem opublikowania rozprawy na temat archiwów prywatnych.

W roku 1925 Przelaskowski wraz z Konarskim (w atmosferze dyskusji w środowisku Sekcji Archiwalnej Towarzystwa Miłośników Historii) zainicjowali kursy archiwalne, stając się „ich duchami opiekuńczymi i częstymi

³⁰ K. Konarski, *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Wrocław etc. 1965, s. 233–234.

³¹ Tamże, s. 234.

³² E. P[awlikowska], dz. cyt., s. 227; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 91.

prelegentami”³³. Choć Konarski w swoim pamiętniku przyznaje pierwszeństwo pomysłu kursów Przelaskowskiemu, właściwsze będzie chyba uznanie, że były one pomysłem ich niekończących się dyskusji. Oto co pisał Konarski: „Od kogo wyszła pierwsza inicjatywa kursów archiwalnych, ode mnie czy od Ryszarda, nie wiem. Pewno od niego: tego już nikt nie rozplącze. Ale że on był przez całe dziesięć lat z górą trwania kursów ich duszą, to wiem z całą pewnością”³⁴.

Ciekawie, choć odmiennie, opisała genezę kursów jedna z biografistek Ryszarda Przelaskowskiego. Jawi się on pod jej piórem „zdolnym organizatorem, pełnym inicjatywy i nowych pomysłów”. Gdy podjął pracę w Archiwum Akt Dawnych, a jego koledzy uniwersyteccy, Tadeusz Manteuffel, Adam Moraczewski i Aleksy Bachulski w innych archiwach warszawskich, zaczęły się w tym gronie zdolnej archiwalnej młodzieży „długie dyskusje na temat niedostatków w dziedzinie metodyki arch[iwalnej], porządkowania archiwów, szkolenia służby arch[iwalnej] itp. Tak zrodziła się myśl zorganizowania letnich kursów arch[iwalnych] dla pracowników archiwów”³⁵.

Przekaz ten wykazuje duże podobieństwo do żywej relacji danej przez Konarskiego w jego ostatnim bodaj opublikowanym tekście, czyli nekrologu Przelaskowskiego: „W każdym warszawskim archiwum [...] był ktoś młody, żądny nowości, spragniony twórczych reform. Ryszard rychło wyłowił Tadeusza Manteuffla i Adama Moraczewskiego z Archiwum Oświecenia Publicznego, a Aleksego Bachulskiego z Archiwum Skarbowego i wkrótce w kawiarni »Italia« na rogu Nowego Świata [...] i Chmielnej w coraz szerszym gronie przy czarnej kawie zaczęły się co sobota dyskusyjne gorące godziny, wypełnione nowymi inicjatywami i projektami archiwalnymi [...] Tu urodziły się nasze letnie kursy archiwalne [...] W tej kawiarni zrodził się koncept broszur [...] Tu któreś soboty wyskoczył z któreś głowy projekt wydania słownika archiwalnego. Tu wreszcie Przelaskowski wystąpił z wielką ideą przeprowadzenia ankiety archiwalnej, zaakceptowanej i podjętej przez Wydział Archiwów Państwowych”³⁶.

Konfrontując różne przekazy pamięci, najbezpieczniej będzie przyjąć, że kursy stworzyła atmosfera dyskusji w warszawskim środowisku archiwalnym połowy lat dwudziestych XX w., ale nie byłoby takiej dokładnie odpowiedniej atmosfery, gdyby nie osobowość Przelaskowskiego. Nie od razu jednak Przelaskowski stał się czołową postacią kursów. W roku akademickim 1925/1926 nie prowadził jeszcze zajęć. W roku 1926/1927 był tylko jednym z prowadzących

³³ P. Bańkowski, *Kazimierz Bogdan Konarski (27 maja 1886 r. – 3 listopada 1972 r.)*, „Archeion”, t. 59, 1973, s. 349.

³⁴ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 234.

³⁵ H. Winnicka, dz. cyt., s. 175.

³⁶ K. Konarski, P. Bankowski, dz. cyt., s. 220–221.

ćwiczenia lub pokazy³⁷. Później jednak rzeczywiście stał się w nich postacią pierwszoplanową. Wykładał: archiwa (archiwalia) prywatne (z pewnością dla powierzenia mu tej problematyki przyczyniły się doświadczenia nabyte podczas porządkowania archiwum Karola Montalemberta), registraturę polską Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, archiwa francuskie³⁸.

Jeśli zaś chodzi o Przelaskowskiego jako inicjatora ogólnopolskiej akcji ankiety archiwalnej mającej na celu rejestrację archiwaliów³⁹, to tak wspomina to Konarski: „Chodziło o zorientowanie się w całokształcie bogactw archiwalnych kraju, o zgromadzenie w jednym punkcie danych dotyczących wszystkich zespołów archiwalnych, czyli odrębnych grup akt, przechowywanych w archiwach państwowych. Inicjatywę tej imprezy rzucił w naszym AAD ruchliwy i pomysłowy, jak zawsze, Przelaskowski”⁴⁰.

6 czerwca 1934 r. wykładowcy kursów archiwalnych zrzeszeni w Sekcji Archiwalnej Towarzystwa Miłośników Historii powołali komisję wydawniczą kursów, do której wszedł także Przelaskowski. Efektem była seria podręczników dla kursantów, w której między innymi ukazał się napisany przez Ryszarda Przelaskowskiego „Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych”⁴¹. Waga tego dzieła niewielkiej objętości jest znaczna. Wysunięta tam została propozycja zasady dziedziczenia będącej uzupełnieniem zasady proveniencji, która była istotnym krokiem do ukształtowania się teorii zespołu złożonego.

Rok 1936, następny po wydaniu głównego dzieła archiwalnego Przelaskowskiego, był przełomowy w jego karierze. W marcu Przelaskowski przeszedł z Archiwum Akt Dawnych do Archiwum Miejskiego miasta stołecznego Warszawy, formalnie na stanowisko kustosza, nieformalnie wicedyrektora. Pozostał tam do sierpnia 1939 r.⁴² Biografistka Przelaskowskiego określiła go jako „niemianowanego wicedyrektora i zastępcę dyrektora”, któremu dyrektor Adam Englert powierzył „zorganizowanie i prowadzenie prac ściśle arch[iwalnych]”. Prace te polegały na odzyskaniu i scaleniu rozproszonych akt miejskich, a następnie umieszczeniu ich w uzyskanym właśnie gmachu Arsenalu. W ślad za tymi pracami poszło przygotowanie, wspólnie z dyrektorem, normatywów dla archiwum miejskiego⁴³. Konarski tłumaczył jednoznacznie

³⁷ K. Konarski, *Kursy archiwalne*, „Archeion”, t. 2, 1927, s. 185.

³⁸ *Sprawozdanie Wydziału Archiwów Państwowych z czynności w roku 1930*, „Archeion”, t. 9, 1931, s. 9–10; *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1931*, s. 65.

³⁹ S. Konarski, dz. cyt., s. 720.

⁴⁰ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 244.

⁴¹ I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 163–164; R. Przelaskowski, *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych*, Warszawa 1935.

⁴² S. Konarski, dz. cyt., s. 720.

⁴³ H. Winnicka, dz. cyt., s. 176.

przejście Przelaskowskiego do Archiwum Miejskiego zrozumiałą chęcią awansu zawodowego: „Przesiedział Ryszard lat kilkanaście w Archiwum [Akt Dawnych] prawie bez awansu, bo o to było w archiwalnej służbie trudno, a w AAD trudniej może niż gdzie indziej, gdyż Konarski, miętus, nie umiał koło tego chodzić i deptać. Nie dziwiłem się tedy i nie miałem mu bynajmniej za złe, że zdradził Archiwum, gdy mu się zdarzyła propozycja objęcia wicedyrektury w Archiwum Miejskim m.st. Warszawy. Niedługo tam bawił, nie mogąc żyć się jakoś ze swoim szefem, majorem Englertem⁴⁴.

Inaczej przejście z Archiwum Akt Dawnych do Archiwum Miejskiego widziała Irena Mamczak-Gadkowska, umieszczając ten fakt w kontekście ulegania przez Witolda Suchodolskiego, naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych, władzom. W jej ujęciu Przelaskowski został po prostu przeniesiony, szkoda jednak, że swojego twierdzenia autorka nie rozwinęła⁴⁵.

Ryszard Przelaskowski, otrzymawszy w sierpniu 1939 r. nominację na zastępcę dyrektora Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy⁴⁶, zakończył swoją przygodę archiwalną. Warto jednak pamiętać, że Przelaskowski działał po II wojnie światowej w Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, organizacji zawodowej wspólnej dla obu środowisk, z którymi splotło się życie Przelaskowskiego. Wstąpił do niego w 1946 r. W latach 1946–1949 był przewodniczącym Zarządu Oddziału Warszawskiego, a potem członkiem Zarządu Głównego⁴⁷. Związek wydawał skrypty dla bibliotekarzy pisane również przez Przelaskowskiego, mającego wyraźną skłonność do tego rodzaju syntetyzującego pisarstwa⁴⁸. Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, którą Przelaskowski kierował, we współpracy ze związkiem wydawała periodyk „Bibliotekarz”⁴⁹. Warto przypomnieć, że Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich przygotował dwa pierwsze powojenne numery czasopisma „Archeion” – tom 17 i 18 z roku 1948, redagowane przez Witolda Suchodolskiego i Piotra Bańkowskiego. Na posiedzeniach Sekcji Archiwalnej Związku obecni byli zarówno archiwiści, jak i bibliotekarze, a kontynuowano na nich przedwojenne dyskusje dotyczące kart inwentarzowych, terminologii archiwalnej, podejmowano

⁴⁴ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 235.

⁴⁵ I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 72.

⁴⁶ E. P[awlikowska], dz. cyt., s. 227.

⁴⁷ S. Konarski, dz. cyt., s. 721; E. P[awlikowska], dz. cyt., s. 228; H. Winnicka, dz. cyt., s. 176.

⁴⁸ Por. R. Przelaskowski, *Organizacja bibliotek*, Warszawa 1953, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Korespondencyjny Kurs Bibliotekarski, skrypt nr 21; tenże, *Planowanie działalności bibliotecznej*, Warszawa 1954, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Korespondencyjny Kurs Bibliotekarski, skrypt nr 22.

⁴⁹ Tenże, *Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy w czwartym roku jej odbudowy (1948)*, Warszawa 1949, Odbitka uzupełniona z nr. 1–2/49 „Bibliotekarza”, s. 18.

też problematykę nowego podręcznika archiwistyki, inwentarzy i katalogów archiwalnych i bibliotecznych, pojęcia dokumentacji, wypracowanego przez bibliotekarzy, a mającego zrobić ogromną karierę w świecie archiwalnym⁵⁰.

Generalnie jednak od roku 1939 zawodowe życie Przelaskowskiego biegło z dala od archiwów. Obejmowało ono kierowanie Warszawską Biblioteką Publiczną (1939–1942 i 1945–1949), prace w Centralnym Instytucie Dokumentacji Naukowo-Technicznej (1952–1957), na stanowisku sekretarza Komisji PAN do spraw Bibliotek i Bibliografii (1957–1960), kierowanie zespołem w Instytucie Historii PAN opracowującym dzieje historiografii polskiej XIX w. (1958–1971), wykłady na Uniwersytecie Warszawskim o organizacji współczesnych bibliotek polskich (1960–1967)⁵¹.

* * *

Badając myśl archiwalną Ryszarda Przelaskowskiego, nie uwierzyłem jego własnemu twierdzeniu, że odszedłszy z pracy w archiwach, nie czuł się uprawniony do zabierania głosu w sprawach archiwalnych⁵². Wyznaniu temu generalnie w naszej literaturze ufano i Ryszard Przelaskowski zniknął z opowieści o dziedzinie archiwalnej po II wojnie światowej. Niesłusznie. Wbrew własnemu twierdzeniu Przelaskowski snuł nadal refleksję archiwalną w powiązaniu z problematyką bibliotekarską, a także źródłoznawczą na gruncie historiografii. Doprowadziło mnie to do konkluzji, że myśl archiwalna Ryszarda Przelaskowskiego „wyrosta [...] na podbudowie historii i archiwistyki, później wchłonęła w siebie bibliotekoznawstwo, a szukając wspólnej płaszczyzny dla obu uprawianych dyscyplin dokumentacyjnych, znalazła ją w informacji naukowej. Odpowiadało to zarówno rozwojowi bibliotekoznawstwa, które szybciej niż archiwistyka stało się nauką informacyjną, jak i archiwistyki. Nie jest przypadkiem, że archiwistyka, zmieniając się z nauki pomocniczej historii w samodzielną dyscyplinę, znajdowała tę samodzielność najpierw na styku z informacją naukową, nasączając się aparatem pojęciowym i metodologią nauk informacyjnych”⁵³.

⁵⁰ J. Jankowska, *Działalność Sekcji Archiwalnej warszawskiego koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w Warszawie w 1947 r.*, „Archeion”, t. 17, 1948, s. 228–232; J. Jankowska, *Działalność Sekcji Archiwalnej warszawskiego koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w pierwszym półroczu 1948 roku*, „Archeion”, t. 48, s. 89, 92–93; *Kronika organizacyjno-naukowa archiwów polskich za rok 1947*, oprac. K. Konarski, „Archeion”, t. 17, 1948, s. 222.

⁵¹ A. Biernat, dz. cyt., s. 428; R. Przelaskowski, *Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice*, Warszawa 1972, s. 7.

⁵² W. Chorążyczewski, dz. cyt., s. 91–92.

⁵³ Tamże, s. 98.

W następnych latach myśl Ryszarda Przelaskowskiego spotkała się dwukrotnie z zainteresowaniem młodych badaczek ze szkoły toruńskiej. Potwierdziły one moją konkluzję z roku 2010 i poszerzyły znacznie naszą znajomość myśli naukowej Przelaskowskiego w kontekście właśnie informatologicznym.

Klaudia Leśniewska szukała odpowiedzi na pytanie, na ile archiwistyka w ujęciu Ryszarda Przelaskowskiego była rozwinięciem myśli Kazimierza Konarskiego, na ile zaś nowym spojrzeniem⁵⁴. Analiza skłoniła autorkę do przychylenia się do tezy o nowatorstwie Przelaskowskiego: „Świadomości informacyjnego charakteru archiwów nie można bez wątpienia odmówić Konarskiemu”. Wydaje się jednak, że to Przelaskowski był lepiej przygotowany do przeniesienia archiwistyki na grunt nauk informacyjnych, tam, gdzie archiwistyka w latach powojennych „zmieniając się z nauki pomocniczej historii w samodzielną dyscyplinę, znajdowała tę samodzielność”⁵⁵. Symptomatyczne jest, że roztrząsania te były niejako wstępem do fundamentalnej rozprawy autorki, stanowiącej najpełniejsze, jak dotąd, studium myśli archiwalnej Kazimierza Konarskiego⁵⁶.

Monika Cołbecka, śledząc rodzenie się dostrzegania informacyjnego wymiaru archiwistyki, nie mogła nie sięgnąć do pism Ryszarda Przelaskowskiego⁵⁷. Ocena wypadła bardzo wysoko: „Rola Przelaskowskiego jako jednego z prekursorów ewolucji archiwistyki w samodzielną naukę w Polsce jest niedoceniana. Uczestniczył on w ważnym formułowaniu systemu pojęć tej nauki, a także dostrzegł jej powiązania z naukami informacyjnymi, co zaowocowało jej usamodzielnieniem się. Tym większa szkoda, że myśl Przelaskowskiego o informacyjnym charakterze archiwistyki tak długo nie była dostrzegana”⁵⁸. W tym wypadku zakończeniem badań była rozprawa doktorska Moniki Cołbeckiej poświęcona zagadnieniu usług informacyjnych archiwów⁵⁹.

⁵⁴ K. Leśniewska, *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych Ryszarda Przelaskowskiego jako rozwinięcie myśli Kazimierza Konarskiego czy inne spojrzenie na archiwistykę*, „Archiwista Polski”, 2012, nr 1 (65), s. 25–46.

⁵⁵ Tamże, s. 45.

⁵⁶ K. Jędrzejewska, *Teoretyczna myśl archiwalna Kazimierza Konarskiego (1886–1972)*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 5 (7), 2014, s. 23–91.

⁵⁷ M. Cołbecka, *Informacyjny wymiar archiwistyki w myśli Ryszarda Przelaskowskiego*, „Archiwista Polski”, nr 3(83), 2016, s. 21–34.

⁵⁸ Tamże, s. 33.

⁵⁹ M. Cołbecka, „Usługi informacyjne archiwów”, Toruń 2020, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem Waldemara Chorążyczewskiego jako promotora i Sabiny Cisek jako promotor pomocniczej.

Powyższy szkic zdaje się przekonywać, że postać Ryszarda Przelaskowskiego oczekuje na monograficzne, kompletne, interdyscyplinarne opracowanie jako człowieka, historyka, archiwisty, bibliotekarza. W warunkach odradzania się idei zasadniczej jedności zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych będzie to biografia ważna.

* * *

O autorze

Waldemar Chorążyczewski, profesor w Katedrze Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, autor książki *Zachęta do archiwistyki* (2022). Zainteresowania badawcze koncentrują się na archiwistyce, dyplomatyce staropolskiej, antropologii historycznej, klimatologii historycznej i historii Kujaw w epoce nowożytnej.

Kontakt: wch@umk.pl

Bibliografia

- Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w latach 1918–1926*, „Archeion”, t. 2, 1927.
- Bańkowski P., *Kazimierz Bogdan Konarski (27 maja 1886 r. – 3 listopada 1972 r.)*, „Archeion”, t. 59, 1973.
- Biernat A., *Przelaskowski Ryszard*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. K. Baczkowski, M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.
- Chorążyczewski W., *Myśl archiwalna Ryszarda Przelaskowskiego*, [w:] *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010.
- Cołbecka M., „Usługi informacyjne archiwów”, Toruń 2020, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem Waldemara Chorążyczewskiego jako promotora i Sabiny Cisek jako promotor pomocniczej.
- Cołbecka M., *Informacyjny wymiar archiwistyki w myśli Ryszarda Przelaskowskiego*, „Archiwista Polski”, nr3(83), 2016.
- Dział urzędowy*, „Archeion”, t. 8, 1930.
- Guzek W., Chorążyczewski W., Popłońska J., *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010.
- Guzek W., *Ryszard Przelaskowski (1903–1971)*, [w:] *Ryszard Przelaskowski: dyrektor, bibliotekarz, archiwista*, Warszawa 2010.

- Handelsman M., *Historyka*, cz. 1, *Zasady metodologii historii*, Zamość 1921.
- Handelsman M., *Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego*, Warszawa etc. 1928.
- Inauguracja cyklu wykładów „Konarski Lectures”, <https://archiwa.gov.pl/inauguracja-cyklu-wykladow-konarski-lectures/> [dostęp: 8.08.2023].
- Jankowska J., *Działalność Sekcji Archiwalnej warszawskiego koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w Warszawie w 1947 r.*, „Archeion”, t. 17, 1948.
- Jankowska J., *Działalność Sekcji Archiwalnej warszawskiego koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w pierwszym półroczu 1948 roku*, „Archeion”, t. 48. 1948.
- Jędrzejewska K., *Teoretyczna myśl archiwalna Kazimierza Konarskiego (1886–1972)*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 5 (7), 2014.
- Konarski K., Bańkowski P., *Ryszard Przelaskowski (9 IX 1903–11 II 1971)*, „Archeion”, t. 58, 1973.
- Konarski K., *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Wrocław etc. 1965.
- Konarski K., *Kursy archiwalne*, „Archeion”, t. 2, 1927.
- Konarski K., *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929.
- Konarski K., *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania / Modern Polish Archival Science and its Purpose*, przedmowa P. Pietrzyk, Warszawa 2022.
- Konarski K., *Podstawowe zasady archiwistyki*, „Archeion”, t. 19–20, 1951.
- Konarski S., *Przelaskowski Ryszard (1903–1971)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław etc. 1984–1985.
- Kronika organizacyjno–naukowa archiwów polskich za rok 1947*, oprac. K. Konarski, „Archeion”, t. 17, 1948.
- Leśniewska K., *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych Ryszarda Przelaskowskiego jako rozwinięcie myśli Kazimierza Konarskiego czy inne spojrzenie na archiwistykę*, „Archiwista Polski”, 2012, nr 1 (65).
- Mamczak–Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- P[awlikowska] E., *Nota biograficzna o autorze*, [w:] R. Przelaskowski, *Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice*, Warszawa 1972.
- Pudłowski L., *„Zarys dziejów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w Stanach Zjednoczonych w latach 1774–1940”*, Toruń 2020, praca doktorska obroniona na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w roku 2022.
- Przelaskowski R., *Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy w czwartym roku jej odbudowy (1948)*, Warszawa 1949, Odbitka uzupełniona z nr. 1–2/49 „Bibliotekarza”.

Przelaskowski R., *Organizacja bibliotek*, Warszawa 1953, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Korespondencyjny Kurs Bibliotekarski, skrypt nr 21.

Przelaskowski R., *Planowanie działalności bibliotecznej*, Warszawa 1954, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Korespondencyjny Kurs Bibliotekarski, skrypt nr 22.

Przelaskowski R., *Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych*, Warszawa 1935.

Przelaskowski R., *W oczekiwaniu sejmu 1825 r.*, „Przegląd Historyczny”, t. 26, 1926, z. 1.

Przelaskowski R., *Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice*, Warszawa 1972.

Sprawozdanie Wydziału Archiwów Państwowych z czynności w roku 1930, „Archeion”, t. 9, 1931.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 9, 1931.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Lata 1933 i 1934, oprac. A. Rybarski, „Archeion”, t. 13, 1935.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1928, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 6–7, 1930.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1929, red. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 6–7, 1930.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1931, „Archeion”, t. 10, 1932.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1932, oprac. W. Łopaciński, „Archeion”, t. 11, 1933.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1935, oprac. A. Rybarski, „Archeion”, t. 14, 1936.

Winnicka H., *Przelaskowski Ryszard (1903–1971)*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, s. 175.

Wydział Archiwów Państwowych i archiwa państwowe, Archeion, t. 4, 1928, s. 203.